

تأثیر نظریه کارکردگرایی بر شکل‌گیری بروکراسی و ساختار فرهنگ در ایران

محسن دیانت^۱

استادیار گروه علوم سیاسی دانشگاه پیام‌نور

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۰۴/۰۷

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۰۲/۰۲

چکیده

بروکراسی یکی از فرآیندهای دنیایی امروزه و جهان مدرن به شمار می‌رود. پس از گسترش اندیشه خرد گرایی ذیل رنسانس در غرب در کنار افزایش روز افزون جمعیت جهان اندیشه عقلانیت ابزاری و بالطبع بروکراسی رو به گسترش گذاشت. در این رهگذر تأثیر نظریه کارکردگرایی بعنوان یکی از اندیشه‌های عصر مدرن قابل توجه است. نظریه کارکردگرایی با توجه به فرآیند سیستمی و تأکید بر ساختارها و کارکردها می‌تواند در شکل‌گیری و توسعه بروکراسی سهمی بسزایی داشته باشد. ایران به عنوان یکی از کشورهای در حال توسعه است که نظریه کارکردگرایی می‌تواند نقش بسزایی در گسترش بروکراسی و ساختار فرهنگی آن ناشی از انطباق با شرایط نوین ایفا کند. لذا بررسی تأثیر دیدگاه کارکردگرایی بر فرآیند بروکراتیک و ساختار فرهنگی ایران حائز اهمیت است. هدف از پژوهش حاضر بررسی تأثیرات نظریه کارکردگرایی بر ساختار بروکراتیک و فرهنگی ایران است. سؤال اصلی پژوهش این است که نظریه کارکردگرایی چه تاثیری بر گستره بروکراسی و ساختار فرهنگی در ایران دارد. فرضیه پژوهش حاکی از این است که اصول نظریه کارکردگرایی و متغیرهای الگوی می‌تواند در گسترش بروکراسی و فرهنگ سیستمی نقش مهمی داشته باشد. این پژوهش با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی در کنار چارچوب نظری کارکردگرایی و مطالعات کتابخانه‌ای-متون معتبر بر این نتیجه است که هژمون شدن نظریه کارکردگرایی باعث رشد بروکراسی و شکل‌گیری فرهنگ سیستمی و افزایش کارایی نظام سیاسی می‌شود.

واژه‌های کلیدی: کارکردگرایی، بروکراسی، فرهنگ، نظریه سیستمی، ایران.



پژوهش در علوم اجتماعی به طرز چشمگیری با علوم طبیعی متفاوت است. فقدان روش‌هایی که مورد پذیرش همگان باشد و کمبود فرصت برای آزمودن فرضیه‌های متعدد در علوم اجتماعی، متداول‌ترین نمونه‌های این تفاوت‌ها است. این ویژگی علوم اجتماعی در مورد مطالعه «بروکراسی» نیز مصداق دارد. این مفهوم در بین شاخه‌های علوم اجتماعی و حتی میان نویسندگان هر شاخه مانند جامعه‌شناسی سازمان‌ها، علوم سیاسی و غیره به نحو متفاوتی تفسیر شده است (Gajduschek, 2003). از نظر وبر، بروکراسی نوعی طرح سازمانی ایده آل است که اختیار قانونی، نظم سلسله مراتبی، عمل کردن بر اساس مستندات و بایگانی‌ها، جدایی کار از زندگی شخصی، آموزش تخصصی، استخدام کارکنان تمام وقت و پیروی از قوانین را دربر می‌گیرد (Deflem, 2000).

اما امروزه بروکراسی اغلب به عنوان یک بیماری که سازمان‌های بزرگ بدان مبتلا هستند ادراک می‌شود و کاغذ بازی‌های بی حد و حصر را به ذهن متبادر می‌سازد (Balle, 1999). این در حالی است که بسیاری از افراد معنای درست بروکراسی را نمی‌دانند (Jarrel, 2007). و در بیشتر موارد سازمان‌ها بوروکراتیک نامیده می‌شوند بدون آنکه بررسی‌های لازم در این مورد انجام شده باشد یا شواهد کافی مبنی بر این امر وجود داشته باشد. اما تنها از راه بررسی دقیق ابعاد بروکراسی سنجش آن است که می‌توان سازمانی را بوروکراتیک نامید (Hall, 1963). از منظر رویکرد بوم‌شناسانه، بدون داشتن دانش عمیق درباره ویژگی‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی یک کشور، نمی‌توان هیچ تعمیم جهانشمولی برای اداره امور عمومی قائل شد (Olsen, 2005).

از میان عوامل محیطی، عامل اجتماعی و به ویژه فرهنگ جامعه از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است و به عنوان یک نظام فراگیر، بر نظام‌های سیاسی و اقتصادی و اداری تأثیر بسزایی دارد. همچنان که فرهنگ یک جامعه می‌تواند به بهبود اداره امور دولتی و توسعه یک کشور کمک کند، می‌تواند به عنوان مانعی جهت بهبود و توسعه عملکرد سازمان‌های دولتی نیز عمل کند (Haruna, 2008).

این در حالی است که نظریه کارکردگرایی می‌تواند تأثیر قابل توجهی در رشد سیستم و بروکراسی در نظام‌ها قرار گیرد همچنین الگویی فرهنگی متناسب با خود را در موفقیت و



انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي

فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش‌های بای جهان اسلام

به بار نشستن بروکرسی به‌مراه داشته باشد. از این رو بررسی تأثیرات نظریه کارکردگرایی بر شکل‌گیری فرهنگ بروکرسی در ایران حائز اهمیت است. هدف این پژوهش بررسی تأثیرات نظریه کارکردگرایی بر گسترش بروکرسی و تأثیرات فرهنگی آن در ایران است. لذا، ابعاد ساختار بوروکراتیک مطالعه شده است تا میزان سازگاری بخش دولتی ایران با الگوی عقلایی سنتی بررسی شود. همچنین از آنجاییکه ساختار اداری در یک جامعه، باید با توجه به بستر اجتماعی آن جامعه مورد مطالعه قرار گیرد، رابطه میان ویژگی‌های فرهنگی ایرانیان و وضع ساختار بروکرسی ایران همچنین تأثیرات متقابل آنها بررسی شده است. در ادامه ابتدا به نظریه کارکردگرایی بعنوان چارچوب بحث پرداخته و سپس به ساختار بروکرسی و تأثیرات فرهنگی می‌پردازیم.

چارچوب نظری

پارسونز طی کتابی با عنوان «ساختار اجتماعی» در سال ۱۹۳۷ در صدد نوعی ترکیب در علوم اجتماعی بود. به نظر وی نوعی همگرایی در آثار صاحب نظرانی که به مطالعه آنها پرداخت، وجود دارد. ممکن است این کتاب را در بدو امر، مروری اجمالی بر یک سری نظریات و دیدگاه‌های اقتصادی و جامعه‌شناختی دانست، ولی وی در این کتاب از مطالعه آثار مارشال، پارتو، دورکیم و وبر به دنبال تبیین نوعی «نظریه اراده‌گرایانه کنش» از میان نظریه‌های اثبات‌گرایانه مارشال، پارتو و دورکیم و جریان نوکانت‌گرایی و آثار وبر بود (Timashef, 1967: 239).

مطابق رفتارگرایی اثباتی، تنها رفتار قابل مشاهده که از فرد بروز می‌یابد، معتبر است و هرگونه ابعاد ذهنی و روانی و درک خود کنشگر از موقعیت، احساسات و ارزش‌های خود فاقد اعتبار است. توجه پارسونز در این نظام، معطوف به مقوله‌های باقیمانده از تحلیل فایده‌گرایی اثبات‌گرایانه بود. خواست‌ها و فعالیت‌ها به قول مارشال و کنش غیر منطقی به قول پاره‌تو، از جمله این باقیمانده‌ها بود (اعتمادی فر، ۱۳۸۹). تحصیل پارسونز در آلمان باعث آشنایی وی با افکار کانت و نوکانتی‌ها شد.

مهم‌ترین نظریه پارسونز تحت عنوان کارکردگرایی ساختاری است که نظام را براساس ساختار و کارکرد تقسیم می‌کند. این نظریه اساس کارکردگرایی را تشکیل می‌دهد. تئوری



فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش‌های پایه‌ای جهان اسلام
جمعیت در اساتذ العالم الاسلامی

۱۰۷

نظریه کارکردگرایی بر شکل‌گیری بروکرسی و...



انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association

جمعية دراسات العالم الإسلامي

فصلنامه علمی-پژوهشی

پژوهش‌های بانی جهان اسلام

۱۰۸

سال ششم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۵

کارکردگرایی ساختی از یک سو کارکردها و نتایج پدیده‌های اجتماعی را مورد توجه قرار می‌دهد و از سوی دیگر بر رابطه پایدار و تداوم بین عناصر جامعه و کل نظام اجتماعی ناظر است. هر ساخت که از روابط ثابت و پایدار تشکیل می‌شود با یک سلسله کارکردها در نظام اجتماعی تناسب دارد. بنابراین کارکردگرایی ساختی از دو منبع الهام می‌گیرد. یکی کارکردگرایی‌ای که جامعه را دارای عناصری که هر یک در جای خود و به خوبی کار می‌کنند و در کل نظام ضرورت دارند، تلقی می‌کند و دیگری ساختارگرایی که در آن پدیده‌های اجتماعی از طریق کیفیت ساخت جامعه تحلیل می‌شود. در این حالت اجزای مجموعه به واسطه عامل ساختی در اتصال و ارتباط پیوسته و پنهانی هستند.

دیدگاه ساختی کارکردی پارسونز نقش مهم و مسلطی در جامعه‌شناسی دارد که پارسونز معروف‌ترین پایه-گذار آن محسوب می‌شود. در این دیدگاه بر ضرورت‌های کارکردی و نیازهای یک نظام اجتماعی تأکید می‌شود. نظام اجتماعی گرایش به انجام وظایفی برای بقای نظام دارد که ساخت‌های اجتماعی وظیفه پاسخ دادن به این نیازها را دارند. نظریه کارکردگرایانه پارسونز بر محور مدلی از جامعه، مبتنی بر تعادل حیاتی، قرار دارد، به این معنا نهادهای جامعه می‌کوشند تعادل خودشان را دوباره به دست آورند. حیات اجتماعی را نوع خاصی از یک موجود زنده می‌داند. فکر زندگی اجتماعی به مثابه یک نظام (شبکه‌ای از اجزای مختلف) بخش ساختاری نظریه وی و تشبیه به یک نظام زیست‌شناختی، بخش کارکردگرا را تبیین می‌کند. از این رو کارکردگرایی ساختاری عنوانی است که پارسونز به کار خود می‌دهد. یک نظام اجتماعی کنش، مانند بدن انسان نیازهایی دارد که باید ارضا شوند تا آن نظام برقرار بماند و اجزایی دارد که برای رفع آن نیازها عمل می‌کنند. همه نظام‌های زنده گرایش به تعادل یا نوعی رابطه پایدار متوازن میان اجزای گوناگون و حفظ خود، جدا از نظام‌های دیگر دارند. تأکید پارسونز همواره بر ثبات و نظم است و در حقیقت نظریه اجتماعی کوششی است برای پاسخ به این سؤال که «نظم اجتماعی چگونه امکان‌پذیر است؟» در طول حیات پارسونز رویکرد کارکردی - ساختاری وی، که بازتابنده شرایط حاکم بر زمانه‌اش بود، تکوین یافت. در دوران پس از جنگ جهانی دوم، پیشرفت چشمگیری در زندگی بسیاری از مردم آمریکا به وجود آمد. دهه ۱۹۵۰ دهه آرامش اجتماعی نسبی و ترقی ناگهانی اقتصادی در آمریکا بود. در آن دوران «جامعه‌شناسی کارکردی - ساختاری منعکس‌کننده این پیشرفت‌های واقعی



بود». در کل، فرض اساسی کارکرد گرایی، یعنی ثبات یا تعادل، فرض درستی به نظر می‌رسد، چرا که گذشته از هر چیز، برای آنکه جامعه‌ای برای مدتی طولانی دوام یابد، باید نوعی از نظم اجتماعی و وابستگی متقابل نهادهای گوناگون اجتماعی در آن وجود داشته باشد. به هر رو دهه ۱۹۵۰ که در آن نهادهای اجتماعی در ثبات و تعادل به سر می‌بردند، دوران خوبی بود تا نظریه کارکردی - ساختاری پارسونز بتواند غلبه‌ای کامل بر تفکر اجتماعی داشته باشد.

پارسونز در دوره دوم زندگی‌اش بر جامعه‌شناسی آمریکایی تأثیر و نفوذ عمیقی داشت؛ چرا که در چارچوب کلی ساختارگرایی کارکردی، پارسونز قدرت برتر بود. در این دوره نظریه‌های وی جدی‌ترین نظریه‌های مورد بررسی در جامعه‌شناسی آمریکایی بودند. اوج شکوفایی پارسونز در این دوره مربوط به طراحی چارچوب مرسوم به آجیل ۱ یا پارادایم چهار کارکردی ۲ حاصل شد که بر مبنای متغیرهای الگویی کنش ۳ وی قرار داشت.

پارسونز معتقد است یک کارکرد مجموعه فعالیت‌هایی است که در جهت برآوردن یک نیاز یا نیازهای اجتماعی انجام می‌گیرد بر اساس این تعریف چهار تکلیف را برای همه‌ی نظام‌ها ضروری می‌داند:

۱- **تطبیق:** یعنی هر نظامی باید با محیطش سازگاری ایجاد کند و محیط را با نیازهایش سازگار کند.

۲- **دستیابی به هدف:** هر نظامی باید هدف‌های اصیل خود را تعیین کند و به آنها دست یابد.

۳- **یکپارچگی:** هر نظامی باید روابط متقابل اجزایش را تنظیم کند.

۴- **سکون یا نگه داشتن الگو:** هر نظامی باید انگیزش‌های افراد و الگوهای فرهنگی آفریننده و نگهدارنده‌ای انگیزش‌ها را ایجاد نگهداری و تجدید کنند.

این چهار تکلیف با چهار نظام کنش پیوند دارد که به شرح زیر است:

الف) ارگانیزم رفتاری ب) نظام شخصیتی د) نظام فرهنگی ج) نظام اجتماعی

در اینجا این سطوح به دو شیوه ترکیب شده‌اند، هر یک از سطوح بالاتر سطوح زیرین خود را در این سلسله مراتب تحت نظارت دارند هر یک از سطوح پایینتر شرایط و انرژی مورد نیاز برای سطوح بالاتر را فراهم می‌کند. از لحاظ محیط فعالیت نظام کنش پایین‌ترین سطح

1. AGILFramework
2. Four-Function Paradigm
3. Pattern Variable of Action



که همان محیط جسمانی و ارگانیک است جنبه‌های غیر نمادین بدن انسان، ساختمان بدنی و اعضایش را شامل می‌شود. در بالاترین سطح واقعیت نمایی قرار دارد که به نظر پارسونز روشن ساختن گرایش کلی جوامع بشری به برخورد نمادین با عدم قطعیت‌ها دلوپسی‌ها و فجایع بشری است که با معنی دار بودن سازمان اجتماعی در تعارض است.

در نظام عمومی کنش، متناظر با کارکرد انطباق‌پذیری، ارگانیسم زیست‌شناختی؛ متناظر با کارکرد دستیابی به هدف، نظام شخصیتی؛ متناظر با کارکرد یکپارچگی، نظام اجتماعی؛ و متناظر با کارکرد حفظ و نگهداشت الگو، نظام فرهنگی قرار دارد. (Giddenz & Turner, 122-127: 1993) ارگانیسم زیستی از طریق حواس است که می‌تواند با جهان فیزیکی و اجتماعی رابطه برقرار کرده و خود را با محیط و محیط را با نیازهای کنش سازگار سازد. اگرچه پارسونز حرف زیادی در این زمینه ندارد، ولی این قسمت در سلسله مراتب سیبرنتیکی که بعداً خواهد آمد، منبع تأمین انرژی برای خرده نظام‌های دیگر در نظام عمومی کنش است. بنیان ارگانیسم زیستی بر ساختمان ژنتیکی استوار است؛ اما نوع سازمانی که در طول زمان پیدا می‌کند، متأثر از جریان‌های شرطی شدن و یادگیری است که در دوره زندگی کنشگر رخ می‌دهد. نظام شخصیتی نیز از طریق سیستم‌های روانی شخصیتی، هدف‌ها را تعیین کرده و منابع و انرژی‌های لازم برای رسیدن به هدف‌ها را تعیین می‌کند. در سلسله مراتب سیبرنتیکی، این نظام تحت کنترل نظام‌های اجتماعی و فرهنگی است. اما پارسونز نمی‌خواهد نظام شخصیتی را کلاً به نظام‌های اجتماعی و فرهنگی تقلیل و تحویل کند، بلکه می‌خواهد استقلال و هویت نسبی برای نظام شخصیتی حفظ شود (Ritzer, 2003: 230-239).

نظام اجتماعی از طریق ایجاد همبستگی، وفاداری به اصول را به وجود می‌آورد و حدود آزادی عمل را تعیین می‌کند. نظام اجتماعی، شامل مجموع شبکه کنش‌های متقابلی است که کنشگران با یکدیگر دارای مناسبات ارتباطی هستند و بر روی یکدیگر تأثیر می‌گذارند. خود این نظام دارای خرده نظام‌هایی است که به آنها اشاره خواهد شد (Turner, 1990: 30-32). نظام فرهنگی هم از طریق هنجارها و ارزش‌ها و آرمان‌های کلی که به کنشگران پیشنهاد یا تحمیل می‌کند، برایشان آمادگی ذهنی و انگیزه کافی فراهم می‌نماید. تأکید پارسونز در تعریف فرهنگ بر کلیه سازوکارهایی است که به وسیله آنها ارزش‌ها و هنجارها درونی می‌شوند. فرهنگ به مثابه سیستم نمادین معنادار، هم کنش انسان و هم نتایج حاصل از آن را شکل

می‌دهد. در سلسله مراتب سبیرنتیکی، فرهنگ پدیده‌ای سیال است که در سایر نظام‌ها و خرده‌نظام‌ها نفوذ دارد. زیرا هر جا کنش هست فرهنگ و جهت‌گیری کنشگر از نظم اخلاقی که درونی شده نیز هست (Swingewood, 1991: 278-283).

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، هر کدام از خرده‌نظام‌های نظام عمومی کنش به برآوردن یکی از نیازهای چهارگانه در نظام عمومی کنش می‌پردازند. در خود نظام اجتماعی هم این چهار نیاز وجود دارد و چهار خرده‌نظام نیز در اینجا به برآوردن این نیازها می‌پردازند. خرده‌نظام اقتصاد متناظر با نظام ارگانیسم زیست‌شناختی در نظام عمومی کنش با پیوند میان سازمان اجتماعی و دنیای مادی یا طبیعت به برآوردن کارکرد یکپارچگی می‌پردازد. خرده‌نظام سیاسی متناظر با نظام شخصیتی در نظام عمومی کنش که شامل کلیه شکل‌های تصمیم‌گیری و اداره جامعه است با بسیج منابع، کارکرد دستیابی به هدف را داراست. اجتماع جامعه‌ای متناظر با نظام اجتماعی در نظام عمومی کنش با نهادهای کنترل اجتماعی از نظام حقوقی گرفته تا قوانین غیررسمی رفتار که در اختیار دارد، کارکرد یکپارچگی را داراست. سرانجام، فرآیندهای جامعه‌پذیری متناظر با نظام فرهنگی در نظام عمومی کنش کارکرد حفظ و نگهداشت الگوهای فرهنگی را بر عهده دارند، زیرا از طریق این فرآیندهاست که افراد ارزش‌های فرهنگی و هنجارهای جامعه‌ای نظام را یاد می‌گیرند. در واقع در هر سطح، پارسونز چهار خرده‌نظام را متناظر با برآوردن هر کارکرد تعبیه کرده است. نظام عمومی کنش سطح انتزاعی‌تر این نظام‌ها نسبت به نظام اجتماعی هستند (Giddenz & Turner, 1993: 125-126).

از این رو می‌توان نظریه کارکردگرایی را در بسط و گسترش اندیشه بروکراسی و ساختارهای فرهنگی متناظر با آن در ارتباط دانست. به گونه‌ای که سعی شده است تا در یک تعامل دوسویه از نظریه کارکردگرایی در بسط هر چه بیشتر بروکراسی و فرهنگ دیوانی در راستای توسعه اجتماعی بهره‌جست. دیدگاه‌های ارگانیکی و تعاملی کارکردگرایی می‌تواند بستر مناسبی در این راستا باشد. نکته دیگری که باید به آن توجه کرد روش‌شناسی این چارچوب نظری است. نظریه کارکردگرایی و بروکراسی در دو در قالب رهیافت مدرنیته قرار دارند که دارای رویکردی پوزیتیویستی و رفتارگرا نسبت به مورد مطالعه هستند. از این رو این دو رویکرد دارای هستی‌شناسی هستند که به صورت مطالعه واقعیت بیرونی است و معرفت



فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش‌های یاسی جهان اسلام
جمعیت‌دراسات العالم الاسلامی



انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association

جمعية دراسات العالم الإسلامي

فصلنامه علمی-پژوهشی

پژوهش‌های بانی جهان اسلام

۱۱۲

سال ششم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۵

شناسی آن از رهیافت مشاهده و اندازه گیری است که به نوعی روش کمی بشمار می‌روند.

دیدگاه در خصوص بروکراسی

بیشتر تفاسیری که از بروکراسی صورت گرفته است، به «ماکس وبر» و تعریف او از بروکراسی بازمی‌گردد (Gajdushek, 2003). واژه بروکراسی که در اصل فرانسوی است و استفاده از آن به اواسط قرن هجدهم مربوط است، توسط وبر به علوم اجتماعی راه یافت (Jackson, 2005). نوشته‌های وبر در مورد بروکراسی سرآغازی برای پژوهش‌های پایان ناپذیر در زمان معاصر و آینده بوده است. از نظر او، نوع ایده‌آل سازهای ذهنی است و در جهان واقعی یافت نمی‌شود و سازمان‌ها می‌توانند کم و بیش بر اساس درجه نزدیکیشان به نوع ایده آل، بروکراتیک باشند. در این بستر بروکراسی تواناساز، نوعی ساختار است که قوانین و مقررات و رویه‌ها را در جهت حل مسائل و کارآمدی بیشتر بکار می‌گیرد. این نوع بروکراسی به جای آنکه به عنوان یک مانع عمل کند، عاملی مساعدت کننده است و به جای آنکه هر گونه شکستی را تنبیه کند، به دنبال حل مسائل است. در این نوع بروکراسی، قوانین و مقررات به عنوان رهنمودهایی انعطاف پذیر برای حل مسائل و نه در طی دو یا سه دهه اخیر، در تحلیل‌های سازمانی بیش از آنکه بر مدل‌هایی که تنها ساختار درونی را در نظر می‌گیرند تاکید شود، به ویژگی‌های محیطی که سازمانها در آن واقع شده‌اند، توجه شده است. چنین دیدگاه‌هایی، رویکرد بوم شناسانه به سازمان یا بوم شناسی عنوان محدودیت قلمداد می‌شوند (Marsden, Cooke & Knoke, 1994). رویکرد بوم شناسانه به سازمان، معمولاً از نوشته‌های گاس^۱، نشأت می‌گیرد. وی در دهه ۱۹۲۰، این پدیده را که به مفهوم وابستگی متقابل زندگی انسان و محیط پیرامون آن است از آثار جامعه شناسان اخذ کرد (فقیهی و دانایی فرد، ۱۳۸۵).

آرورا^۲ معتقد است بنیان و اساس رویکرد بوم شناسانه، آن است که بروکراسی به عنوان یکی از نهادهای جامعه، مستمراً با نظامهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی □ فرهنگی جامعه در تعامل است؛ هم بر این نظامها اثر می‌گذارد و منجر به جرح و تعدیل آنها می‌شود، هم از آنها تأثیر می‌پذیرد و خود جرح و تعدیل می‌شود. بنابراین، به منظور فهم ساختارها و

1. Gaus

2. Arora



فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش‌های بنیادی جهان اسلام

کارکردهای بوروکراسی، باید آن را در بستر روابطش با سایر نهادهای اجتماعی مورد مطالعه قرار داد. رویکرد بوم‌شناسانه نسبت به اداره امور عمومی، نه تنها می‌تواند مبنای استواری برای پژوهش باشد، بلکه همچنین می‌تواند به پیش‌بینی و تبیین رفتار اداره امور عمومی بپردازد. چنین رویکردی نه تنها به عنوان یک ابزار قوی برای آشکار کردن بیماریهای نظام اداری به شمار می‌آید، بلکه به اصلاح آنها نیز می‌پردازد. در بکارگیری رویکرد بوم‌شناسانه نسبت به اداره امور عمومی، باید از ارتباط یک سویه میان محیط و دستگاه اداری بر این اساس که این تنها محیط است که می‌تواند رفتار اداری را تعیین کند، اجتناب کرد (Peng, 2008). در واقع، نظریه و عمل اداری، ارتباط تنگاتنگی با تاریخ و فرهنگ جوامع دارند و بدون داشتن دانش عمیق درباره ویژگی‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی یک کشور، نمی‌توان هیچ تعمیم جهانشمولی برای اداره امور عمومی قائل شد (Olsen, 2005). از میان عوامل محیطی، عامل اجتماعی و به ویژه فرهنگ جامعه از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است و به عنوان یک نظام فراگیر، بر نظام‌های سیاسی و اقتصادی و اداری تأثیر بسزایی دارد (Haruna, 2008). از نگاه انسان‌شناسی، فرهنگ اجتماعی نظامی از الگوهای رفتاری آموخته شده و ویژگی اعضای یک گروه است، ویژگی‌هایی که حاصل از خصوصیات بیولوژیکی نیستند (Raughton, 1993). تایلور فرهنگ را مجموعه پیچیده‌ای از دانش، باورها، هنر، اخلاقیات، قانون، رسوم و هر قابلیت و عادت دیگری که توسط انسان به عنوان عضوی از جامعه کسب می‌شود تعریف می‌کند. در واقع، فرهنگ دیدگاه و واکنش افراد به جهان پیرامون آنان را شکل می‌دهد (Rice, 2007). برخی اندیشمندان اعتقاد دارند فرهنگ جوامع در حال توسعه منحصر به فرد است و از یکسری ارزشهای متفاوت برخوردار است و در عمل بدون توجه به مقتضیات فرهنگی این کشورها بوروکراسی قابل اجرا نیست (Haque, 1997). برخی دیگر از نویسندگان معتقدند از آنجاییکه فرهنگ یک جامعه به سادگی تغییر پیدا نمی‌کند، ساختار باید در تناسب با فرهنگ ملی طراحی شود. در واقع به منظور یافتن راه حل برای مشکلات بوروکراسی، الزاماً نباید کل فرهنگ متحول شود بلکه این کار می‌تواند می‌توان از طریق ارائه الگوهایی که با فرهنگ موجود سازگار باشد، انجام شود (فقیهی و همکاران، ۱۳۸۹). بر اساس برخی دیگر از نظریه‌ها، کشورهای در حال توسعه از پیش شرط‌های لازم برای بوروکراسی عقلایی برخوردار نیستند. با این وجود آنها برای آنکه بتوانند

از عهده چالش‌های توسعه ملی خود برآیند، ناچارند به سمت سازمانهای بوروکرات حرکت کنند. از اینرو فرهنگ اینگونه کشورها باید متناسب با ساختارهای عقلایی تغییر پیدا کند (Aveni, 1987). بر اساس رویکرد بوم‌شناسی، مطالعات مربوط به تأثیر محیط اجتماعی-فرهنگی بر نظام اداری، بیشتر از تأثیر متقابل بوروکراسی بر محیط انجام گرفته است، از اینرو باید بر نوعی تجزیه و تحلیل تعاملی متوازن‌تر تأکید شود (فقیهی و همکاران، ۱۳۸۹). این در حالی است که نظریه کارکردگرایی با برخورداری از تعامل میان نهادها و الگوهای فرهنگی این قابلیت را دارد که بتواند میان این دو عنصر نوعی همگرایی ایجاد بکند همچنین از طرفی دیگر خود بتواند در توسعه بروکراسی و فرهنگ ناشی از آن تأثیر مثبت بگذارد.

ویژگی‌های فرهنگی ایرانیان

با توجه به اهمیت نظام فرهنگی و رابطه آن با نظام اداری و از آنجای که ساختار اداری در یک جامعه، باید با توجه به بستر اجتماعی آن جامعه مورد مطالعه قرار گیرد، در این پژوهش، ویژگیهای ساختاری بوروکراسی ایران با استفاده از پژوهش‌های تجربی صورت گرفته و یافته‌های پژوهش با ویژگی‌های فرهنگ عمومی جامعه که حاصل پژوهشهای متعدد داخلی و خارجی است مورد توجه قرار می‌دهیم که در جدول شماره (۱) شاهد آن هستیم. آنچه که از مختصات فرهنگی ایرانیان می‌توان فهمید این است که فرهنگ خاص ایرانیان به دلایل برخورداری از ویژگی تقدیرگرایی زمینه شکل‌گیری بروکراسی بسیار کم است. به عبارت بهتر فرهنگ مانع از پذیرش این امر و توسعه بروکراتیک شده و در نتیجه خود نوعی تصلب غیر سیستماتیک و توسعه نیافتگی را به همراه دارد.



انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي

فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش‌های بای جهان اسلام

۱۱۴

سال ششم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۵

جدول ۱- ویژگی‌های فرهنگی ایرانیان

منبع	ویژگی فرهنگی
Gable,1959; Keddle,2002; Javidan & Hadizadeh Dastmalchian,2003; Bar,2004; moghadam & Assar,2008; Sadeghkhan,2007; Hofstede, 2005 ۱۳۸۶؛ ایران نژاد، ۱۳۸۵	فردگرایی و توجه به پیوندها و ارتباطات خانوادگی قوی
Gable,1959; Javidan & Dastmalchian,2003; Bar,2004; Hofstede, 2005; Yeganeh & Sue,2007 همایون کاتوزیان، ۱۳۸۴	اقتدار گرایی و اعطاء امتیازهای ویژه به افراد صاحب جایگاه قدرت
Javidan & Dastmalchian,2003; ۱۳۸۶	عدم پذیرش نقطه نظرهای مخالف
Javidan & Dastmalchian,2003; Hofstede, 2005; Gable, 1959; Bar,2004 ۱۳۸۵؛ ایران نژاد، ۱۳۸۵	اجتناب از عدم اطمینانها
Javidan & Dastmalchian,2003; Bar,2004	گرایش قوی نسبت به کسب موفقیت و عملکرد بهتر
Javidan & Dastmalchian,2003; Bar,2004; Yeganeh & Sue,2007; ۱۳۸۴	سطح پایین آینده نگری و داشتن گرایشهای کوتاه مدت
Gable,1959; Javidan & Dastmalchian,2003 ایران نژاد، ۱۳۸۵	اهمیت قاتل شدن برای شان انسانی
Bar,2004; ایران نژاد، ۱۳۸۵؛ یافته‌های پیمایش در ۲۸ استان کشور: ارزشها و نگرشهای ایرانیان، ۱۳۸۰	دین باوری و توجه به ارزشهای اسلامی
Gable,1959; Keddle,2002; Javidan & Dastmalchian,2003; Bar,2004; Yeganeh and Sue,2007 سریع القلم، ۱۳۸۶	کم اعتمادی نسبت به یکدیگر
Gable,1959; Javidan & Dastmalchian,2003; Bar,2004; محسنی، ۱۳۷۹	ناپسند دانستن پارتی بازی و در عین حال مبادرت به آن
Bar,2004; ایران نژاد، ۱۳۸۵	بها دادن به عقلانیت و در عین حال احساسی عمل کردن
Bar,2004; محسنی، ۱۳۷۹؛ یافته‌های پیمایش در ۲۸ استان کشور: ارزشها و نگرشهای ایرانیان، ۱۳۸۰	بها دادن به سختکوشی و جدیت و در عین حال گریز از مسئولیتها

نتیجه تحقیقات کمی در خصوص ویژگی بروکراسی در ایران حاکی از این است که بروکراسی در ایران یک فرآیند ناقص را طی کرده است که این عامل نه تنها باعث رشد دیوانسالاری و به نوعی عدالت سازمانی نگردیده بلکه باعث آسیب و تصلب مدیریتی را به همراه آورد است که به برخی از این نتایج در می‌پردازیم (جدول ۲).

جدول ۲- نتایج تحقیق در خصوص وزارتخانه‌ها

متغیر	N	SIG	میانگین	T	df	حد بالا	حد پایین
نظام سلسله مراتب	۹۳۸	۰/۰۰۰	۳/۷۳۴۸	۵۵/۸۲۳	۹۳۷	۰/۷۵۰۳	۰/۶۹۹۳
نظام تخصص گرایی و وظیفه-ای	۹۳۸	۰/۰۰۰	۳/۴۰۲۱	۲۸/۶۰۰	۹۳۷	۰/۴۲۹۷	۰/۳۷۴۵
نظام تخصص گرایی اجتماعی	۹۳۸	۰/۰۰۰	۲/۷۱۸۰	-۱۳/۵۵۳	۹۳۷	-۰/۲۴۱۲	-۰/۳۲۲۸
نظام قوانین و مقررات	۹۳۸	۰/۰۰۱	۲/۹۴۸۱	-۳/۱۹۲	۹۳۷	-۰/۰۲۰۰	-۰/۰۸۳۹
نظام شایستگی	۹۳۸	۰/۰۰۰	۲/۳۳۵۴	-۲۹/۹۲۳	۹۳۷	-۰/۶۲۱۰	-۰/۷۰۸۲

در این پژوهش، نتایج حاصل از مصاحبه با مدیران ارشد، با استفاده از تکنیک تحلیل تم تحلیل شده است. بدین ترتیب که ابتدا تم‌های فرعی بر اساس اشتراکات پاسخها مشخص شدند و سپس بر ای تم‌های فرعی شناسایی شده در کل تحقیق دسته بندی کلی تری صورت گرفت که منجر به شناسایی تم‌های اصلی شد. تم‌هایی که از این طریق به دست آمدند موارد مشترکی هستند که در تمامی وزارتخانه‌های مورد بررسی مصداق داشته‌اند. در نهایت با توجه به نتایج حاصل از مصاحبه‌ها، پرسشنامه‌ها و بررسی اسناد و مدارک وزارتخانه‌ها می‌توان این نتایج را داشت:

سلسله مراتب شدید در سازمانهای دولتی ایران نظام سلسله مراتبی شدیدی حاکم است و زیردستان کمتر در تصمیم گیریها مشارکت داده می‌شوند و برای انجام اکثر کارها باید از مافوق خود اجازه کسب کنند. ساختار و تشکیلات در حال تغییر، در این سازمانها با تغییر وزیر، ساختار و برخی مقامات مافوق تغییر پیدا می‌کند و حتی اتفاق می‌افتد که در وزارتخانه‌ای به مدت چندین ماه نمودار قطعی سازمانی تصویب نشده است و از اینرو بسیاری از فعالیت‌هایی که منوط به ثبات تشکیلات هستند، به تأخیر می‌افتند و زمانی که تشکیلات تصویب می‌شود و فعالیت‌های سازمانها آغاز می‌شود، ممکن است با زمانی متقارن شود که مدیران در حال تغییر مجدد هستند. در سازمانها کارها تقسیم شده است و برای هر یک از کارکنان نقشی در نظر گرفته شده است اما این نقشها برای کارکنان به خوبی شفاف نیست و عدم شفافیت در مواردی موجب شده تا وظایف افراد واحدها همپوشانی داشته و در برخی موارد منجر به دوباره کاری شود. همچنین بسیاری از کارکنان شغل خود را دارای



فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهشهای بای جهان اسلام

۱۱۶

سال ششم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۵



وظایف تکراری، یکنواخت و غیرچالشی می‌دانند. این امر حتی در مورد کارکنانی که دارای تحصیلات بالایی هستند هم مصداق دارد و کلاً در سازمانهای مورد مطالعه، تخصص جایگاه مناسبی ندارد. نظام جذب و استخدام کارآمد نیست و تعریف نشدن معیارهای مشخص برای استخدام افراد، این امر را تشدید کرده است. در برخی از وزارتخانه‌های مورد بررسی، بعضی از کارکنان فاقد پست سازمانی‌اند و برخی نیز در پست خود قرار نگرفته‌اند.

در سازمانهای مورد مطالعه درجه رسمیت شدید است. قوانین و مقررات زیادی تدوین می‌شود اما از آنها چندان پیروی نمی‌شود، اگر هم پیروی شود بعضاً نه به دلیل قانون مداری بلکه به خاطر ترس از مجازات است. به مستند کردن تجارب سازمانی اهمیت چندانی داده نمی‌شود و اسنادی مبنی بر عملکرد شغلی افراد نگاه داشته نمی‌شود. مدیریت دانش، امری صوری است و رویه‌ای برای حفظ تجارب برتر سازمانی و برگزاری جلساتی جهت تسهیم دانش وجود ندارد و مباحث مرتبط با مدیریت دانش در حد گزارشهای کتابخانه‌ای باقی می‌مانند. شرح شغل‌های مناسبی برای کارکنان تدوین نشده است و اگر هم شرح شغل‌هایی در اختیار افراد قرار گیرد، بسیار قدیمی است و چندان هم از آن پیروی نمی‌شود که البته پیروی از چنین شرح شغل‌های قدیمی که به روز نشده‌اند و اکثراً با ماهیت وظایف کنونی کارکنان تناسب ندارند، نمی‌تواند مشکل گشا باشد. میزان پیروی از قوانین و مقررات در افرادی که تحصیلات یا سابقه مدیریتی پایینی دارند، بیش از کسانی است که تحصیلات و سابقه مدیریتی بالایی دارند. این در حالی است که گروه دوم باید الگویی برای گروه اول باشند.

نقش داشتن معیارهایی جدا از شایستگی. در سازمانهای مورد مطالعه، به نظامی مبتنی بر شایستگی کارکنان و به ویژه مدیران توجه چندانی نمی‌شود و در برخی موارد، چه در مورد استخدام افراد و چه پس از استخدام در مورد جبران خدمات و ارتقا و ترفیع، معیارهایی جدا از شایستگی افراد در نظر گرفته می‌شوند و نظام روابط و داشتن ارتباط نزدیک با مقامات مافوق بیش از تجربه شغلی گذشته و تخصص در استخدام افراد و پاداش دهی به آنان نقش ایفا می‌کند؛ البته لازم به ذکر است که مدیرانی توانمند و شایسته در وزارتخانه‌ها وجود دارند که در کنار مدیران کمتر شایسته به فعالیت مشغول هستند که این امر خود منجر به کاهش انگیزه مدیران شایسته می‌شود. در واقع، عدم تدوین معیارهای مشخص برای هر یک از

زیرسیستم‌های جذب، جبران خدمات، ارزیابی عملکرد و ارتقا و ترفیع، همگی کارآمدی نظام شایستگی را تحت تأثیر قرار داده است (فقیهی و همکاران، ۱۳۸۹). از این جهت، بروکراسی در ایران به صورت ناقص رشد کرده و این ساختار متأثر از فرهنگ اجتماعی و مناسبات قدرت بوده است. به عبارت بهتر، ناکارآمدی حاصل در ساختار بروکراسی ایران خود محصول عدم توجه به اصول و عملکرد این نوع نگرش است، چرا که عمده فرایندهای اداری در ایران با خلاءهای فراوانی مواجه است که مانع از بهبود و رشد این ساختار گردیده و بیش از آنکه باعث بهبود امر خدمت رسانی گردد، بیشتر به عنوان مانع عمل می‌کند.

رابطه فرهنگ با ساختار بروکراسی

اینکه ساختار بروکراسی در ایران چه رابطه‌ای با فرهنگ عمومی دارد یکی از مهمترین مسائل در این خصوص است. همانگونه که پیشتر بیان شد (جدول شماره ۱)، یکی از تمایزکننده ترین ویژگی‌های فرهنگ ایرانیان، گرایش‌های خانوادگی و درون گروهی قوی آنان است. در ایران، خویشاوندان و دوستان از هم انتظار دارند به نفع یکدیگر عمل کنند و رفتارهای ویژه‌ای از خود نشان دهند. در فرهنگهایی که جمع گرایی درون گروهی بالا باشد، افراد به خانواده و گروه‌های دوستی پیرامون خود توجه می‌کنند و در جوامعی که جمع گرایی نهادی بالا باشد، اعضای جامعه برای منافع اجتماعی بیش از منافع فردی اهمیت قائل می‌شوند. در ایران جمع گرایی درون گروهی حاکم است و جمع گرایی نهادی چندان وجود ندارد. شاید قوی بودن وحدت منافع خانواده و تاریخچه استبداد بسیاری از حاکمان در تاریخ ایران به پایین بودن جمع گرایی نهادی ایرانیان و خودی دانستن اعضای گروه خویش و غیرخودی دانستن سایر افراد منجر شده باشد (ایران نژاد، ۱۳۸۵). این عمل یکی از اصول اصلی در چشم انداز وبر به شمار می‌رود به گونه‌ای که این ساختار فرهنگی مانع اصلی در تخصص گرایی و فردگرایی لازم با توسعه بروکراسی بشمار می‌رود که در درون ساختار فرهنگی ایرانی قرار دارد.

برخی از اندیشمندان نیز بر این باورند که ممکن است وجود حکومت‌های مستبد در طی تاریخ ایران منجر به کاهش اعتماد میان افراد و احترام به نظامهای جمعی شده باشد و اتکا بر خویشاوندان و دوستان نزدیک را موجب شده باشد (سریع القلم، ۱۳۸۵). همچنین ایرانیان مردمانی فردگرا هستند که از نظر برخی پژوهشگران، تمایل ایرانیان نسبت به فردگرایی ناشی



انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي
فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش‌های بای جهان اسلام

۱۱۸

سال ششم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۵

از شرایط جغرافیایی، چگونگی زندگی اجتماعی یا ساختار سیاسی غالب در ایران افراد را به دفاع کردن از خود و خانواده و کم اعتمادی به افراد خارج از قلمرو درونی خویش سوق می‌دهند (کاتوزیان، ۱۳۸۴).

با توجه به این ویژگی می‌توان بیان داشت که وجود چنین فرهنگی در جامعه ایران باعث شده است افراد تمایل داشته باشند، گروهی از آشنایان و افراد مورد اعتماد را اطراف خود گردآورند تا جمع قدرتمندی تشکیل دهند که این امر روابط سلسله مراتبی و حاکمیت گروه کوچکی از افراد را بر دیگران تشدید کرده است. همچنین به نظر می‌رسد فرهنگ فامیل بازی در ایران باعث شده است به قوانین و مقررات به ویژه قوانین مرتبط با جذب و استخدام کارکنان و به ویژه مدیران، اهمیت چندانی داده نشود و عدم وجود نظامی از قوانین و مقررات شفاف و به روز و عدم پیروی از قوانین موجب شود مواردی نظیر استخدام خویشاوندان و افراد مورد اعتماد اتفاق بیفتد. در ایران نفوذ پیوندها و ارتباطات خانوادگی قوی به محیط سازمانها هم راه پیدا کرده است و باعث شده است که مدیر، نزدیکان و افرادی را که وفادار می‌داند، در سازمانها استخدام کند که این امر خود از کم اعتمادی به یکدیگر و اعتماد صرف به جمع کوچک افراد خودی نشأت می‌گیرد (سریع‌القلم، ۱۳۸۶).

یکی دیگر از ویژگیهای فرهنگی ایرانیان اقتدارگرایی و اعطای امتیازهای ویژه به افراد صاحب قدرت است. ایران جامعه‌ای سلسله مراتبی است که در آن قدرت در دست افراد صاحب قدرت متمرکز شده است (کاتوزیان، ۱۳۸۴). تفکر کلیشه‌ای موجود در ایران، افراد را به دو گروه خواص و عوام تفکیک می‌کند که اولی به رهبران و دومی به پیروان اشاره دارد و با مشاهده دو فردی که با هم در حال صحبت‌اند، می‌توان فهمید که کدامیک از آنها بالادست و کدامیک زیردست است (همان). بر اساس ویژگی مورد اشاره می‌توان استنتاج کرد که وجود چنین فرهنگی، باعث شده است تمایل زیادی به دستور دهی به دیگران و تحت تبعیت درآوردن آنان وجود داشته باشد و وجود نظام سلسله مراتبی شدید در سازمانها، خود باعث پر رنگتر شدن فرهنگ اقتدارگرایی شده است. فرهنگ اقتدارگرایی و تمایل به اعطا امتیازهای ویژه به افراد صاحب جایگاه قدرت، شاید موجب شده است که ادارات زیادی در سازمانهای ایران به وجود آیند که به وجود برخی از آنها نیازی نیست و قابل ادغام هستند. این ویژگی فرهنگی سبب شده بعضاً برای افراد خاصی که شاید از شایستگی لازم برخوردار

نباشند، پست‌های خاصی تعریف شود و امتیازهای ویژه‌ای در اختیار آنان قرار گیرد و انگیزه افراد شایسته‌تری که در کنار افراد کمتر شایسته کار می‌کنند تضعیف شود و به همین ترتیب فرهنگ تخصص‌گرایی تضعیف شود. به همین ترتیب چنین فرهنگی بعضاً با نقض قوانین و مقررات و تدوین قوانینی به نفع افراد صاحب قدرت همراه می‌شود و ممکن است باعث ایجاد تبعیض در نظام پرداخت و ارتقا و ترفیع شود.

با توجه به ویژگی مذکور، می‌توان نتیجه گرفت وجود چنین فرهنگی باعث شده است بالادستان تحمل شنیدن نظراتی بر خلاف نظرات خود را نداشته باشند و بدین ترتیب روابط سلسله‌مراتبی گسترش می‌یابد که البته وجود روابط سلسله‌مراتبی هم، عدم تحمل نقطه نظرهای مخالف را تشدید می‌کند. ایران از لحاظ اجتناب از عدم اطمینان در سطح بالایی قرار دارد. اجتناب از عدم اطمینان مقیاسی برای نشان دادن حدی است که در یک جامعه از مقررات و قواعد معینی برای سازماندهی و ساختاردهی زندگی مردم استفاده می‌شود. هر چقدر در فرهنگی، از عدم اطمینان بیشتر اجتناب شود، مقررات بیشتری برای از میان برداشتن عدم اطمینان تدوین می‌گردد (همان). از این جهت، هر یکی از این ویژگی‌های فرهنگی که در جامعه ایران نهادینه شده است، مانعی بر سر رشد بروکراسی توسعه یافته بشمار می‌روند، به گونه‌ای که به نظر می‌رسد جامعه ایران همچنان در ساختار سنتی خود قرار دارد و با اصول و متغیرهای پارسونز جهت رشد بروکراسی و توسعه اداری فاصله گرفته است. مهم‌ترین اصل در رشد و توسعه بروکراسی که انطباق‌پذیری است و هسته اصلی آن را فرهنگ یک جامعه در خود دارد، به عنوان مهم‌ترین عنصر رشد ناقص بروکراسی در ایران بشمار می‌رود. به عبارت بهتر، نظام فرهنگی با نظام اداری سازگاری نداشته و این عامل باعث شکست بروکراسی و نوعی مانع رشد در ایران تلقی می‌گردد.



انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي

فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش‌های بای جهان اسلام

۱۲۰

سال ششم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۵

بحث و نتیجه گیری

آنچه که در ارتباط با شکل گیری بروکراسی ما شاهد هستیم به واقع فرآیندی ناقص است که خود نه تنها از ساختارهای فرهنگی عامه آنگونه که ذکر آن رفت بلکه نوعی تصلب و اقتدارگرایی و در نتیجه توسعه نیافتگی را به ارمغان آورده است. به عبارت بهتر می توان اذعان کرد که فرآیند بروکراسی در ایران از ویژگی های کارکردگرایی برخوردار نیست، چرا که دیدگاه کارکردگرایی علاوه بر تفکیک ساختاری و کارکردی خود نوعی فرهنگ بروکراتیک و شایسته سالاری را نیز به ارمغان می آورد.

لازم به ذکر است که در چشم انداز کارکردگرایی به دلیل رعایت تعادل نظام سیاسی از نوعی ثبات و پایداری برخوردار است که این خود باعث توسعه و گسترش فرهنگی در جامعه می گردد، در ضمن مشکلات ناشی از بی ثباتی و فرهنگ قبیلگی تا حدود در پرتو و ساختار بروکراسی به دست فراموشی سپرده می شود. انطباق با شرایط و حفظ الگو شاید از مهمترین ویژگی های کارکردگرایی باشد که در شکل گیری نظام بروکراسی در ایران می تواند دارای اهمیت باشد که علاوه بر کارکرد صحیح و در راستایی توسعه این نظام فرهنگی متناسب با توسعه و سیستمی را به ارمغان می آورد که می توان مهمترین شاخص آن را گسترش شایسته سالاری به جای قوم محوری در دستگاه بروکراسی ایران شاهد بود.

از این رو علاوه بر تاکید بر شاخص های اصلی فرهنگ جامعه ایران که نوعی بروکراسی با کژ کارکرد بوجود آورده که به عنوان مهمترین عامل مقاومت در برابر آن برشماردیم، می توان به چشم انداز کارکردگرایی که باعث تاکید بر کارکرد صحیح در برابر ساختار اقتدارگرایی می شود تاکید کرد. در این صورت نظام سیاسی علاوه بر حرکت ارگانیک خود در درون جامعه می تواند الگوهای فرهنگی متناسب با خود از جمله نظم سیستمی و شایسته سالاری را در جهت توسعه سیستم به همراه داشته باشد.

به عبارت دیگر هژمون شدن نظریه کارکردگرایی در ساختار نظام سیاسی ایران این امکان را دارد تا علاوه بر حفظ نظام به سوی توسعه فرهنگ سیستمی و مدرنیته رهسپار گردد. در یک تعامل دوسویه نیز می توان این انتظار را داشت که خود حرکت کاکردی در درون نظام بروکراسی را توسعه داده و خود بروکراسی نیز بتواند دست به پذیرش و استفاده هرچه بیشتر از دیدگاه کارکردی بزند. هر دو این عامل در ساختاری از فرهنگ صورت می گیرد و بهر حال خود



انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعیت در اسات العالم الاسلامی
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش های پای جهان اسلام

فرهنگ متناسب و قابل انطباق آن را به ارمغان می‌آورد. در نتیجه پیاده شدن یا استفاده از نظریه کارکرد گرایی علاوه بر تسریع و شکل بخشیدن به نظام بروکراسی در ایران فرهنگ متناسب با حفظ سیستم و شایسته سالاری و تخصص را در درون این سیستم شکل خواهد داد که این خود نیازمند ارتباط متقابل و گذر زمان در ابعاد گوناگون بخصوص انطباق پذیری در فرهنگ دموکراتیک و شکل گیری نوعی عقلانیت مدرن و فردگرایی است.



فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهشهای بانی جهان اسلام

۱۲۲

سال ششم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۵

منابع

- اشرف، علی (۱۳۹۴) چند فرهنگ گرایی، دیاسپورای مسلمانان و اسلام گرایی در فرانسه: تحلیل مسئله اسلام رادیکال، *فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام*، سال ششم، شماره اول صص ۱۹۴-۱۷۱.
- بحرانی، مرتضی (۱۳۹۱) بررسی یک مانع فلسفی گذر به دموکراسی در جهان اسلام، *فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام*، دوره ۲، شماره ۴.
- فقیهی، ابوالحسن؛ واعظی، رضا؛ آغاز، عسل (۱۳۸۹). «تاملی بر تعامل بروکراسی و فرهنگ ایران»، *فصلنامه مدیریت ایران*، سال پنجم، شماره ۱۹، صص ۳۱-۱.
- فروتن، یعقوب (۱۳۹۴) بررسی جمعیت شناختی مسلمانان در جهان معاصر، *فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام*، دوره ۵، شماره ۳.
- ایران نژاد، علیرضا (۱۳۸۵). *پژوهش تدوین مبانی و مفروضات اساسی فرهنگ کشور*، تهران: دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- سریع القلم، محمود (۱۳۸۵). *عقلانیت و آینده توسعه یافتگی ایران*، تهران: مرکز پژوهش‌های علمی و مطالعات استراتژیک خاورمیانه.
- حسینی، علیرضا (۱۳۹۴) نقش ایرانیان مسلمانان در توسعه و گسترش زبان عربی، *فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام*، دوره ۵، شماره ۱.
- همایون کاتوزیان، محمدعلی (۱۳۸۴). *تضاد دولت و ملت: نظریه تاریخ و سیاست در ایران*، ترجمه علیرضا طیب، تهران: نشر نی.
- سریع القلم، محمود (۱۳۸۶). *فرهنگ سیاسی ایران*، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی. فقیهی، ابوالحسن و حسن دانایی فرد (۱۳۸۵). *بوروکراسی و توسعه در ایران (نگاهی تاریخی - تطبیقی)*، تهران: نشر رسا.
- حاتمی، محمدرضا؛ روشن چشم، حامد (۱۳۹۳) زمینه های امنیتی شدن خاورمیانه در بستر دیدگاه زبان شناختی ساختارگرا، *فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام*، دوره ۴، شماره ۳.
- Ayeni, V. 1987. "Nigeria's bureaucratized ombudsman system: an insight into the problem of bureaucratization in developing countries", *Public Administration & Development* (1986-1998), 7(3): 309-324.
- Balle, M. 1999. "Making bureaucracy work", *Journal of Management in Medicine*, 13 (3): 190-200.
- Gajdushek, G. 2003. "Bureaucracy: Is it efficient? Is it not? Is that the question?" *Administration & Society*, 34 (6): 700 - 723.
- Deflem, M. 2000. "Bureaucratization and social control: Historical foundations of international police cooperation", *Law & Society Review*, 34 (3): 739-778.
- Jarrel, M. 2007. "Bureaucracy confronts reality: a case study of university of texas at dallas



فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش‌های یابی جهان اسلام

۱۲۳

ناشر: دفتر کارگردارایی بر شکل گیری بروکراسی و...

response to hurricane Katrina”, Dissertation Presented to the Faculty of The University of Texas at for the Degree of Doctor of philosophy in public affairs the university of Texas at Dallas.

Hall, R.H. 1963. “The Concept of Bureaucracy: An Empirical Assessment”, The American Journal of Sociology, 69(1): 32-40.

Olsen, J.P. 2005. ”Maybe It Is Time to Rediscover bureaucracy”, Journal of Public Administration Research and Theory, 16 :1-24

Haruna, P. F. 2008. “Culture, Development, and Public Administration in Africa” ,Administrative Theory & Praxis, 30(1) : 143- 147.

Giddenz, Anthony & Turner, Jonathan(1993), Social Theory.
Cambridge: Polity Press.

Ritzer, George(2003), Sociological Theory, NewYork: Rondon House·six edition.

Turner, Jonathan H.(1998), *The Structure of Sociological Theory*,Wadsworth Publishing Company.

Timashef, Nicholas S.(1967), Sociological Theory, Its Nature and Growth, NewYork: Rondon House, Third Edition.

Swingewood, Alan(1991), A Short History of Sociological Thought, MacMillan.

Jackson, M. 2005. “”The eighteenth century antecedents of bureaucracy, the Cameralists”, Management Decision, 43(10): 1293-1303.

Marsden, P.V, C.R, Cook and D. Knoke .1994. “Measuring Organizational Structures and Environments”, The AmericanBehavioral Scientist, 37(7): 891-910.

Peng, W.SH .2008. “A critique of Fred Riggs ecology of public administration”, Public Administration Quarterly, Winter: 528-548.

Olsen, J.P. 2005. ”Maybe It Is Time to Rediscover bureaucracy”, Journal of Public Administration Research and Theory, 16 :1-24.

Raughton, J.L. 1993. “A comparison of the values of professional managers and graduate students in public administration, business administration and nonprofit management”, dissertation for the degree of doctoral philosophy, Faculty of the graduate school of Colorado.

Rice, M.F. 2007. “A post-modern cultural competency framework for public administration and public service delivery”, International Journal of Public Sector Management, 20(7): 622-637.

Haque, M. Sh .1997. “Incongruity between bureaucracy and society in developing nations: A critique”, Peace & Change, 22 (4): 432-462.



فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام

۱۲۴

سال ششم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۵

به این مقاله این گونه استناد کنید:

DOI: ۱۰.۲۱۸۵۹/priw-۰۶۰۲۰۵

دیانت، محسن (۱۳۹۵)، «تأثیر نظریه کارکردگرایی بر شکل گیری بروکراسی و ساختار فرهنگ در ایران»
فصلنامه پژوهشهای سیاسی جهان اسلام، س ۶، ش ۲، تابستان ۹۵، صص ۱۰۵-۱۲۵.



انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي

فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهشهای یابی جهان اسلام